

התכנית הבאה - תיקון הארץ, תיקון האדם

מוטי קפלן, אלון טל ואיריס האן

**החיבור הזה לא חברתי
ללמד לבני האדם את אשר לא ידעו,
אלא להזכירם את הידוע להם כבר...
(מסילת ישרים, הקדמה)**

תקציר

תכנית 2020 הציבה את המושג "נמל יעד". המכוונת ל"אזילות משאב הקרקע" - באשר לא ניתן להגדיר שנת יעד, בו יפסק הביקוש לה. הגישה המוצעת כאן, מבקשת להיפרד מן המושג התכנוני השגור "שנת יעד", ולדבוק ב"נמל יעד" המציב איזון תמידי בין האדם והמרחב.

מדינת ישראל קטנה בשטחה, ורבה באוכלוסייתה, הגדלה בקצב מהיר. השטח הפתוח ומשאבי הטבע הולכים וכלים, בתהליך בלתי-הפיך. אלה העובדות ואין עוררין עליהן. מכאן חלוקות הדעות כיצד להתמודד עם מציאות זו:

האחת - "עיר מדינה": רצופת בנייה - נגזר גורלנו לחיות בארץ קטנה. יש למצוא מגורים ומחיה בשטחים הפתוחים. בעתיד תהפוך ישראל עיר-מדינה, המכוסה כולה שֶׁלֶמַת בטון ומלט. הפתרונות שיוותרו בידי הדורות הבאים יהיו ציפוף והרווייה (מדוע לא ננקוט בהם כבר היום?).

השנייה - "ארץ": איזון בין הבנוי והפתוח. הפניית מירב הביקושים אל הערים הקיימות, תוך הבטחת איכות חיים לתושביהן. ביטוייה במדיניות ההתחדשות העירונית, אשר נהגתה בתכנית 2020, ובתכניות שבאו בעקבותיה. גבול חד בין הבנוי והפתוח. יותר ערים צפופות וטובות, ושטחים פתוחים שמורים ורציפים.

תפיסת "ארץ": לא בכדי בחרו שמאי אסיף ואריה שחר בביטוי "ארץ" ככותרת לתכנית המתאר הארצית המשולבת, תמ"א 35. תפיסת הארץ מובעת בהגיונות התכנון הארצי, אך כאשר הדברים מגיעים ליישומה - קיימים פערים בינה לבין פעולות היישום הנתונות לרוב בידי הממשלה. זו תרה אחר פתרונות מהירים מידיים, על מנת לתת מענה ל"משברי הדור", התכופים, קיימים או דמיוניים. ראו הגישה התולה אותם בצעדי מדיניות המעודדים השקעות לעת עליית מחירים והימנעות מודעת מצעדי הורדתם. (פייטלסון 2015).

התכנית הבאה תגדיר "נמל יעד", מטרה תמידית, נצחית, שאינה תלויה בהיקף האוכלוסייה, ואינה תלויה-זמן, להבדיל מ"שנת יעד". עיקריה: א. התכנסות לשטח מוגדר שגבולותיו ברורים והוא מסוגל לקלוט תוספת אוכלוסייה לאופקים רחוקים. ב. כלים מעשיים לצמצום הפערים בין ההגות התכנונית, ויישומה בפועל.

אתגרה הגדול של התכנית הבאה: הטמעת התפיסות והעקרונות אשר נוסחו בתכניות החדשות - תכנית 2020, בתמ"אות 35, 31 בקרב מקבלי ההחלטות - ממשלת ישראל.

איני שומע ציפורים, וזה סימן נורא... (הבלדה על יואל משה סלומון)

מאה ועשרים שנות התיישבות ובנייה הפכו עזובה לגן פורח, ארץ עתירת יישובים ותשתיות, תעשייה וחרושת, מן המתקדמות בעולם, לצד חקלאות משגשגת – כל אלה שינו את פני הארץ לבלי הכר.

אך הפיכת העזובה לארץ נושבת גבתה גם מחיר סביבתי כבד. משאבי הטבע נפגעו, וחלקם הושחתו. ימת החולה וביצותיה, שנמנו בין אתרי המים החשובים בעולם (Ramser Convention) הועלמו. הירדן הוטה, ונהר ששמעו נודע בעולם, נותר תעלת שופכין. ים-המלח, מועמד לאחד משבעת פלאי עולם - חופיו נסוגו, אגנו הדרומי נותק, וחופיו - מוכים בולענים וסחף. הכרמל - הר הנוגע בים ("וככרמל בים יבוא"...) נושק למפרץ יפהפה, הפך מוקד זיהום המאיים תדיר על בריאות שוכניו. מי-התהום נפגעו, אקוויפר החוף זוהם. נחלים יובשו, הוטו בתעלות או הוטמנו, אבד מופעם החי. מי המעיינות נשאבו, בתי הגידול הלחים נרמסו תחת בנייה – מאתרי מים שוקקי חיים – כמעט לא נותר דבר.

יש שיאמרו כי זו מחירה של קידמה, הרצון לחיים בסביבה מודרנית, עתירת פיתוח. כי מחיר השחתת הטבע בלתי נמנע, סביר וכדאי על מנת לקיים מדינה מודרנית. השקפות שהיו יפות לשעתן, לימי הפיתוח המואץ, ראויות עתה לשיקול דעת מחודש. האמנם רמת פיתוח מתקדמת, לא תתקיים יחד עם אוצרות הטבע, סביבה בריאה, שטחים פתוחים, יערות, שדות ונחלים זורמים?

תכנית ישראל 2020 סללה דרכים חדשות, והוכיחה כי ניתן להיפרד מתפיסות מיושנות. עת הגיענו לשנת 2020 יהיה זה תפקידו של דור התכנון הנוכחי - לסמן נמל יעד חדש, עדכני, המודע לעיוותי העולם הישן. עת להיפרד מהם, ולבקש תיקון עולם ותיקון אדם, בעשייה אתית ונוטלת אחריות. עת לתכנית חדשה, השואפת לתיקון עולם פגוע, ולרשותה כלים חדישים, טכנולוגיה מתקדמת אשר תאפשר שיקום וריפוי סביבתי של הטבע הנסוג, בן-בריתו העיקרי של הקיום האנושי.

המפתח להתחדשות רעיונית זו - לסימון "נמל יעד" חדש לישראל, תלוי ועומד על שני רעיונות מרכזיים. שניים התלויים ואחוזים זה בזה:

- התחדשות עירונית והתכנסות אל השטחים הבנויים
- שמירת שטחים פתוחים ושיקום סביבתי

תכנית ולה שני ראשים – התכנסות וריפוי הטבע.

אליס : התואיל לומר לי באיזו דרך עלי ללכת ?
חתול : תלוי, לאן בדיוק את רוצה להגיע ?
אליס : לא כל כך אכפת לי לאן...
חתול : אם כך לא משנה באיזו דרך תלכי...
(אליס בארץ הפלאות...)

אל נמל היעד הבא...

א. נמל יעד ולא שנת יעד

שנת 2020, נמל היעד של תכנית 2020, תהא מעתה נקודת מוצא להפלגה הבאה. וכדי שלא תשוטט ספינת התכנון ללא תכלית ומטרה, יש להגדיר לה נמל יעד.

נמל יעד ולא שנת יעד. כבר בתכנית 2020 עצמה היו שערערו על המושג "שנת יעד", בכל הקשור לתכנון המשאב המרכזי – משאב הקרקע.

המצוקה במשאבי הקרקע מחייבת הקצאתם בדרך זהירה, אשר לנגד עיניה תמונת עתיד. לאיזו שנה תכוון המדיניות? בכל שדות התכנון; כלכלה, בטחון, אנרגיה, מוצבים יעדים כמותיים לשנת-יעד נתונה כבסיס לתכנון לאופק רחוק. באשר לקרקע - אין בנמצא נקודה בה ניתן "להעריך מחדש" את הדרישות לה. על ציר הזמן תתמיד דרישה גבוהה, לעומת היצע אשר ילך ויקטן. שנת-היעד אשר נקבעה ב"ישראל 2020", (וכל שנת-יעד אחרת) אינה אלא תחנה בדרך ארוכה של צמיחה, ריבוי טבעי, עליה..... (קפלן ודיין, 1996)

האם ניתן להעלות על היעד תכנון לצמיתות? למצב אינסופי, בלתי מוגדר. להותיר בידי הדורות הבאים מרחב אפשרויות פתוח דיו, ולא לכבול את ידיו בסגירה מוחלטת של המרחב - סגירה לדורות.

ב. הנחות היסוד לקראת המסע לנמל היעד הבא

- **משאב הקרקע - לא יגדל,** אין כל אפשרות לייצר קרקע. גם אם "יופרח" חלקו של הנגב, עדיין תישאר ישראל המדינה הצפופה בעולם.
- אמנם לטווח הארוך, יציבות דמוגרפית היא תנאי בסיסי לקיימות מערכתית, אך לטווח הנראה לעין, **אוכלוסיית ישראל תמשיך לגדול בקצב מהיר.** מכיוון ששטח המדינה קבוע ואוכלוסייתה גדלה, מרחביה הפתוחים והטבעיים ימשיכו להצטמצם.
- כיום מוסבים למעלה מ-20,000 דונם בשנה (המארג, 2018), משטח טבעי לבינוי. המרת שטח מפתוח לבנוי הינה **בלתי הפיכה.** הדור הבא לא יהיה מסוגל להשיב את המצב לקדמותו.

לצד הצפיפות המרחבית - מן הגבוהות בעולם, ערי ישראל הן מן הדלילות בערי העולם. על מצב דיכוטומי זה עמדה בשעתו תכנית 2020, והוא נותר בעינו, ואף החמיר גם לאחר שנות דור. מכאן נגזרו עקרונותיה הראשיים של התכנית, לצד קביעותיה של תמ"א 31, ואחריהן תמ"א 35, להיפוך מגמה - להרווייה וציפוף עירוניים והימנעות מבנייה בשטחים פתוחים. לאחרונה ניתן לכך ביטוי נוקב בהחלטת המועצה הארצית לתכנון ולבנייה :

"על אף ההכרה ההולכת וגוברת ביתרונות הצפיפות – הן עבור איכות החיים העירונית והן עבור שמירת השטחים הפתוחים – בשני העשורים האחרונים מדינת ישראל תכננה ערים ושכונות בעלות צפיפות נמוכה ודלילה. לשם השוואה - הצפיפות הרווחת בערי אירופה היא בין 40-20 נפש לדונם, והן מספקות איכות חיים עירונית טובה, והיקף נאות של שטחים ציבוריים פתוחים". (המועצה הארצית לתכנון ובניה, 6.8.2020).

ג. על הקשר בין צפיפות עירונית ואיכות החיים העירונית

על הקשר בין צפיפות הערים ובין איכותן עמדו רבים. מהות העיר, בריכוזם של בני אדם רבים על כבדת ארץ קטנה, בהן מתקיימים מפגשים חברתיים, ורוח תרבות ויצירה. תמצית חיי-העיר נמצאת במרחב הציבורי, ברחובות, בכיכרות, בפארקים. מרחב ציבורי הומה אדם, הוא המבטיח איכות-חיים עירונית גבוהה, שיש בה תרבות, פנאי, מסחר ועסקים. מקום שבני אדם מתראים תכופות, ושיש ביניהם מגע והחלפת רשמים, דעות וחוויות. זוהי ההוייה העירונית.

ביטוי עדכני לכך ניתן בדברי ההסבר להחלטת המועצה הארצית (לעיל) הנוגעת בשני הנושאים: צפיפות עירונית ואיכות חיים:

על איכות החיים העירונית: "...סביבות עירוניות צפופות קומפקטיות ואינטנסיביות, מאפשרות שימוש מיטבי בקרקע ובתשתיות ואיכות עירונית גבוהה, בפרמטרים של תחבורה ציבורית, הליכה ברגל ותנועת אופניים, ריבוי הזדמנויות אנושיות, כלכליות ותרבותיות, תמהיל צורות מגורים, שירותי בריאות וחינוך ואוויר נקי. צפיפות 20,000-30,000 נפש לקמ"ר מצדיקה הקמת מערכות תחבורה מסילתיות, המצמצמות השימוש ברכב מוטורי והקטנת דרגת זיהום האוויר..."

על הצפיפות: "צפיפות המגורים בישראל היא מהגבוהות בעולם (מעל 400 נפש לקמ"ר). עם זאת, הצפיפות בתחומי הערים נמוכה יחסית לערים באירופה ובארה"ב ועומדת על 8,500 נפש לקמ"ר בתל-אביב, 7,000 בירושלים כ-4,300 בחיפה. הצפיפות הממוצעת באתונה - כ-17,000 נפש לקמ"ר, בפאריס כ-20,000 ובמנהטן - כ-28,000. ערים שבצד הצפיפות מבטיחות איכות חיים גבוהה". (המועצה הארצית לתכנון ובניה, 6.8.2020).

ערי ישראל הן מן הדלילות בערי המערב. בדור האחרון השתרש הנוהג הנפסד לעקור מהן את ליבן - מרכזיהן, ולהעתיקם אל השטח הפתוח. (תרבות הקניונים הנבנים בשולי-העיר או בשטחים הפתוחים, והורסת בכך, פשוטו כמשמעו, את רקמת חייהן).

בכך נוצרת בעיה כפולה - הערים הולכות ונחלשות, והשטחים הפתוחים הולכים ונגרעים. מודיעין כמשל, אשר נטלה מידי רמלה לד וירושלים את מיטב אוכלוסייתן, החלישה אותן, והרסה רבבות דונמים של שטחי חורש, יערות ומרחבי פנאי, ואתרים ארכאולוגיים והיסטוריים שאבדו לעד.

מניעת טשטוש גבולות

אם תזלוג העיר אל המרחב, לא יהיו בידינו - לא עיר ולא מרחב. אם כל ישות תסתגר בגבולותיה, העיר תהיה עיר, והמרחב - פתוח, טבעי ומגוון. הפרדה בין הבנוי והפתוח וגבול חד - בל יעבור - ביניהם, בבחינת "פתוח סגור

פתוח". זוהי הדרך המושכלת לשילוב ומצרף הרמוניים ביניהם - שייתן בידינו שלמות, עושר והנאה, הרבה מעבר לסך חלקיהם.

וכדי שהעיר לא תזלוג אל המרחב, תאבד מכוחה ותערער ותכרסם בשטח הפתוח, יוצב גבול ביניהם. הבנוי יהיה מרוכז לעילא, השטח הפתוח, בו מתקיימים ערכי טבע, ועימם רוגע, שלוה וריאות ירוקות לתושבי הערים לא יופר על ידי זליגת הבינוי ולא יהיה קטוע.

ג. מתווה תכנוני אחד, המתמודד עם שתי בעיות תכנון

כפל הבעיה, הוא גם המפתח לפתרון: התכנסות תוספת האוכלוסייה העתידית אל הערים, והותרת המרחב הפתוח – כל המרחב הפתוח או לפחות רובו הגדול, פתוח לעד. תפיסה זו גלומה למעשה בנמלי היעד של תכנית 2020 ותמ"א 35, הקוראות להתכנסות למעלה מ-80% מתוספת האוכלוסייה אל המרקמים/מרחבים מעויירים. התכנית הבאה תרחיק לכת ותעז להעצים את הגלעין הרעיוני. שתי הבעיות – הדיכוטומיה: דלילות הערים, פיזורן וחולשתן, והכירסום בשטחים הפתוחים - פותרות זו את זו - התכנסות אל הערים תחזק ותעצים אותן ובמקביל יישמרו אוצרות הטבע הגלומים במרחב הפתוח.

פתרון זה נמצא בהישג-יד. תכנית 2020 הציבה נתון מפתח, (הכפלת שטחי הרצפה בכל 20 שנה), אשר טלטל את עולם התכנון. נתבונן בסדרת הנתונים הבאה:

השטח המוניציפאלי הכולל של היישובים העירוניים (ערים ומועצות-מקומיות) - כ-3000 קמ"ר. אך רק כרבע משטחן תפוס על ידי בינוי למגורים (בני-ברק ובתים-בנויות על פני כל שטחן; ירושלים - כדי 50%; אשקלון וכרמיאל - 30% בלבד). שטח המגורים הכולל של היישובים העירוניים הוא כ-700 קמ"ר. סך אוכלוסייתן כ-8 מיליון נפש. הצפיפות הממוצעת כ-11 נפשות (כ-3.2 יח"ד) לדונם. (ראו גם כהן, 2014).

תכנית לאומית להתחדשות עירונית, תציב יעד של 20 נפשות לדונם במוצע, על פני כל המרחב המבונה העירוני הקיים בפועל (כמובן בדפרנציאציה אזורית, תלות בפרמטרים חברתיים, תשתיות וכו'). מספר שאינו רחוק מן היעד אותו הציבה המועצה הארצית לעת הצעתה לתיקון לוח 1 בתמ"א 35. (גלעיני המטרופוליניים וערים מעל 50,000 נפש בצפיפות 30 נפש לדונם, ויישובים קטנים - כ-10 נפשות לדונם). בדרך זו ניתן יהיה לקלוט תוספת אוכלוסייה בסדר גודל של כ-6 מיליון נפש בשטח הבנוי בפועל למגורים ביישובים העירוניים. זאת ללא גלישה מעבר לשטח הבנוי, ואף לא לעתודות השטח המתוכננות זה כבר לבניה, תוך שיקום הערים והתשתיות בהן, והעלאת איכות החיים של תושביהן.

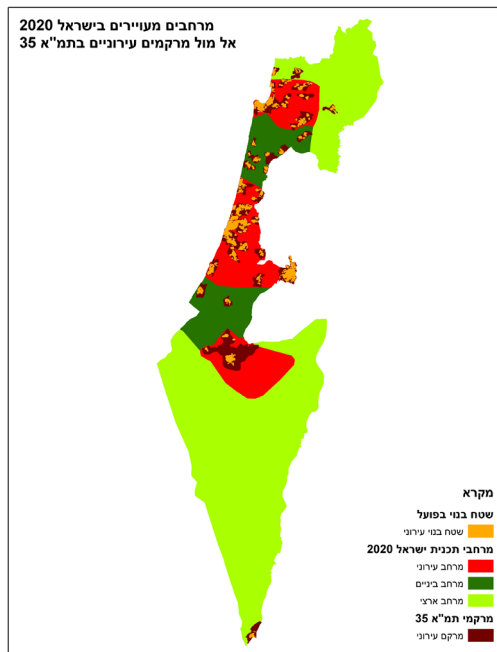
למעשה ההיקף גדול יותר, שכן חלק מן הביקוש יופנה אל היישובים הכפריים במועצות האזוריות המונות כיום קרוב למיליון נפש על פני כ-200,000 דונם שטח בנוי. (בנוסף - קיים פוטנציאל קליטה ביישובים כפריים הנמצאים בתחום המרקמים העירוניים, ראו להלן).

גלישה שמרנית מעבר לשטח הבנוי, בצמידות דופן מלאה, בשטחי פיתוח בתמ"מ, ובשטחים בעלי רגישות נופית-סביבתית נמוכה, (בשטח בן 100 קמ"ר בלבד) תקלוט כ-2 מיליון נפש נוספים.

על פי תחזיות למ"ס (סדרת הנחות לטווח רחוק), יחיו בישראל בשנת 2050 כ-15 מיליון תושבים, תוספת 7 מיליון נפש על אוכלוסיית היישובים העירוניים כיום, והיא ניתנת כולה לקליטה - על-פי החישוב האמור - בשטחים הבנויים. **תמונת העתיד אשר תתקבל - ערים טובות, רוויות ואיכותיות ושטח פתוח שמור.**

ניתן לבחון את נמל היעד החדש במבט נוסף - שטחי המרקמים העירוניים בתמ"א 35 מונים כ-1.8 מיליון דונם, מהם פחות ממיליון דונם בנויים. במרקמים העירוניים כלולים גם "מכלולים כפריים לשימור" - כמה עשרות יישובים כפריים (בתחומי שיפוט של מועצות אזוריות), הניתנים על פי הוראות תמ"א 35 לפיתוח: "באופן שישתלב במרקם העירוני...". (סעיף 7.1.2 בהוראות התכנית). זוהי דרך משלימה להגשמת ההתכנסות, בגלישה "מתונה" לשטחים פתוחים, אך עדיין בתחומי המרקמים העירוניים.

מפה 1 ממחישה את פרישתם הרחבה מאד של המרקמים העירוניים בתמ"א 35. בהם יש מקום די והותר לספק את כל צרכי הפיתוח בעשרות השנים הבאות. (תיקון 1 לתמ"א 35 2005). המרקמים העירוניים מבטאים נאמנה את עיקרון הריכוז, והם מושתתים על המרחבים המעויירים בתכנית 2020. (כאשר הם מדייקים ומותירים שטחים פתוחים בליבות הירוקות ביהודה ובגליל. (ראו דיון מפורט על כך בפרק העוסק בשפת התכנון).

מפה 1: שטחים בנויים על פני מרקמים עירוניים - בתמ"א 35, המונחים על גבי מרחבים מעויירים - בתכנית 2020. שימו לב כי השטח הבנוי במרקמים העירוניים מותיר עדיין שטח פנוי רב לפיתוח, בגבולות המרקמים.

ד. מול המציאות...

התפיסה המוצעת אינה חדשה, היא הובעה בתכניות המתאר הארציות. מקור הפערים בין הגיונות התכנון הארצי ובין יישומם הינו **יחסה של הממשלה לתכנון הארצי**. הפרשנות לפער זה, ניתנה בתמצית על ידי אלכסנדר (2014): "הפירוש שלי להתעלמות הממשלה ומוסדותיה מהתכניות הארציות המאושרות ונסיונותיה לעקוף את מערכת התכנון, הוא הניתוק בין שתי המערכות, הפוליטית והתכנונית. הניתוק הוא ליקוי משמעותי של מערכת התכנון בישראל, להבדיל מארצות מתוקנות... כאן, הוא מתקבל בשוויון נפש ומתייחסים לביטוייו כתופעת טבע בלתי נמנעת. כאשר העליתי את הסוגיה בשיחה עם אדרי' דינה רציבסקי (ראשת מינהל התכנון), השווייתי את תהליכי התכנון הארצי שלנו למערכת התכנון ההולנדית שזוכה להערכה בין-לאומית. ...הצעתי תיקונים שיקרבו את שיטות התכנון הארצי בישראל לנהוגות בהולנד. רציבסקי השיבה באמירה מוחצת: "אנחנו לא הולנדים" ובוזה ביטלה (אולי בצדק) את ישימותן"

והדברים מובנים, תכנון מושכל רואה לאופק רחוק, ומתעלם משיקולים מקומיים, צרים, וקצרי זמן. שיקול פוליטי מטבעו רואה לטווח הקצר, ומבקש תוצאות מיידיות, אופק התכנון הרחוק, הדורות הבאים - אינם מענייניו.

עקרונות הרוויה וציפוף, הצמדת-דופן והימנעות מהקמת יישובים חדשים, קיימים זה כבר במסגרות התכנון הארצי, (הרבה בזכות פועלן של תכנית 2020, תמ"אות 31,35), אלא שהם אינם מיושמים במקרים רבים. והיוצאים מן הכלל, שהם רבים ונפוצים, מאיימים על דמותה של הארץ.

זוהי מהות הפער, נמל היעד הינו על כן - לאו-דווקא תפיסות חדשות, כי אם גישור וקרוב מערכות השלטון למערכות התכנון - העמקת התודעה בציבור, ובקרב מקבלי החלטות לתפיסת תכנון רציונאלית המרחיקה ראות.

בהעדר התמיכה הממשלתית, מחלחלת **תפיסת תכנון אי-רציונאלית** לרבדי התכנון המקומיים: מבט מקומי צר, ביורוקרטיה, הליכים איטיים ומייגעים בקידום תכניות, סינכרון לקוי בין מערכות תשתית שונות, ובין לבין מוסדות התכנון, ועוד כהנה... (הארץ 2020).

הנתק בין עקרונות התכנון הארצי ובין יישומן בפועל, בא גם לידי ביטוי בהחלטות עיתיות של הממשלה. האחרונה בהם - לתכנון 2.6 מליון יח"ד לשנת 2040, כאשר רק 27% בלבד מהם הוקצו להרווייה, ומרבית הבנייה יועדה לשטחים הפתוחים. החלטה זו מואצת על ידי מסלול הותמ"לים המקדם בנייה בשטחים פתוחים, מהם רגישים ויקרי-ערך. שניהם כאחד - מצע נוח להמשך תהליכי הפירבור ובזבוז שטחים פתוחים (ממשלת ישראל, 2017).

מול מציאות מאיימת זו, מוצעת תפיסה אחרת - הפניית למעלה מ-70% מן הבנייה החדשה להרווייה הרקמה הבנויה, והנותר - בעתודות לבנייה, במרקמים העירוניים בתמ"א 35. והכל - במחשבה תחילה המכוונת לאופק רחוק, והיא נמנעת מפתרונות קלים ומהירים.

הרעיון לא יכון ללא הנעת שינוי תודעתי - במערכת התכנון, באקדמיה, בקרב מתכננים ואדריכלים האמונים על יצירת תכניות. אך בעיקר בקרב משרדי הממשלה, האמורים להשכיל ולהבין כי בפתרונות כוללניים, הצופים לעתיד, תהיה תשואה גבוהה לאין-ערוך מנקיטת פתרונות נקודתיים, אשר הדורות הבאים ישלמו את מחירם.

ואולי יכוון התכנון הארצי אל החברה האזרחית, אשר תיטול על עצמה לפעול בדרך רציונאלית, מקיימת. כפי שהתאגדויות קהילתיות פועלות להקמת "יישובים אקולוגיים" או "קבוצות רכישה" למיניהן, כך תתאגד קהילה להמרת הרקמה הישנה ברקמה חדשה, בנוייה רחובות אשר בתיהן יוצרים "קו אפס" ואינה מבזבזת שטח יקר על "ארבעה כיווני אוויר", ישלבו בתוכן שטחי תעסוקה וציבור, יפנו חזית מסחרית פתוחה אל הרחובות, ויהיו בהם מקומות מפגש רבים - כיכרות, גינות קהילתיות קטנות ומינימום כבישים ושטחי חנייה?

על כן - אתגרה הגדול של התכנית הבאה אינו אלא הטמעת התפיסות והעקרונות אשר נוסחו בתכניות החדשות - תכנית 2020, בתמ"אות 35, 31 בקרב מקבלי ההחלטות - ועדות הכנסת וממשלת ישראל. ולמעשה, יישומן בפועל, הלכה למעשה.

מערכות הסעת המונים

מפתח ותנאי הכרחיים למדיניות ההתכנסות - הקמת מערכות הסעת המונים. הינתקות מן המכונית הפרטית שזמנה עבר; **סלילת כבישים חדשים** **אניה הפתרון - היא העצמת הבעיה**. כבישים חדשים הולכים ונסללים - מעשה יום יום בישראל. יש הסבורים כי בכך הם מסייעים לפתרון בעיית הצפיפות והגודש. טעות בידם. כל כביש חדש שנסלל אך מעודד הנסועה הפרטית, ומרחיק את פתרונות ההתכנסות והריכוז. מעגל אימה בו כבישים נסללים מזמינים מכוניות ואלו יוצרות "מצוקה", ותובעות עוד ועוד סלילה, וחוזר חלילה. במדינות מתוקנות נפרץ המעגל על ידי הקמת מערכות תחבורה ציבורית יעילות ואיכותיות והעדפתן על פני הרכב הפרטי. שינוי כזה נדרש באופן דחוף בישראל, והוא המפתח להצלחת מהלכי ציפוף והרווייה. (שינוי תפיסה - מתכנון ל"רווחת" מכוניות, כבישים, מחלפים, מגרשי חנייה, לתכנון לרווחת האדם). המרת הרכב המוטורי ברשת רכבות, כבדות וקלות, (ישראל היא היחידה בעולם, שאין בעריה הגדולות רכבות - עיליות או תחתיות, ותל אביב היא העיר הפקוקה ביותר בין ערי מדינות ה-OECD) (OECD, 2015), באמצעות נתיבי אופניים, העדפת מסלולי ההליכה ברגל ותכנון שימושי קרקע המצמצם את הנסועה. אלו הם נמלי היעד, אין בלתי.

ה. תכנון מודע-אקלים

קו ישר מחבר בין מדיניות התכנסות והתחדשות עירונית, ובין דרכי ההתמודדות עם משבר האקלים. ההתכנסות אל הערים, תותיר מרחבים פתוחים גדולים. בהם, ורק בהם מתקיים עושר חי וצומח - תהליכים בעלי חשיבות אקולוגית: דינאמיות ומעבר חומרים, עונתיות ומחזורי חיים, קיומם של מסדרונות אקולוגיים. השטח הפתוח והמערכות הטבעיות המתקיימות בתחומו הם כלי מובהק להקטנת שיעור הפחמן הדו-חמצני באטמוספירה וככל שהם גדולים ורציפים - יגדל ערכם ויועצם תפקידם בקיבוע פחמן ובמיתון ההתחממות (אסטרטגיית הפחתה - Mitigation) (Secretariat of the Convention on Biological Diversity, 2016). השטחים הטבעיים בישראל מצומצמים ומקוטעים, ומאוימים תדיר על-ידי לחצי פיתוח. בישראל מוסבים למעלה מ-20,000 דונם בשנה משטח פתוח לבינוי. ההסבה גורמת לאובדן כמויות ניכרות של פחמן. שינויי שימוש קרקע גורמים לכ-10% ומעלה מסך

הפליטות בגין פעילות האדם. נוסף על כך, בקרקעות מכוסות צומח שנאטמו קטנה תכולת הפחמן, והאיטום שאינו הפיך מונע קיבוע פחמן וקיום מגוון ביולוגי (קפלן, בכר, זנזורי וגבאי, 2019).

במקביל - ככל שהשטח גדול ורציף, יגדל ערכו בנשיאת מגוון ביולוגי עשיר ויציב - כלי מובהק בחיזוק העמידות כנגד תופעת ההתחממות והשפעותיה (אסטרטגית עמידות - Adaptation) (IPBES, 2019). מכאן החשיבות בריכוז הפיתוח במוקדים קיימים, שטביעת רגלם הסביבתית ופליטת הפחמן בעטיים, נמוכות לאין-ערוך בהשוואה לפיזור במרחב. כך תימנע גם מתיחת קווי-תשתית ארוכים, ותופחת ההישענות על תחבורה פרטית, האחראית מצידה לשיעור נכבד של פליטות.

הצפיפות כגורם סיכון בריאותי

אין להתעלם מן הסיכונים הבריאותיים בציפוף יתר, הנושא עלה במלוא חומרתו עם הופעת משבר הקורונה, כאשר הוכח קשר בין צפיפות האוכלוסין בישראל, ובין שיעור החולים ב-COVID-19. רגרסיה ליניארית שנערכה על הישובים בני למעלה מ-5000 נפש, הצביעה על קשר מובהק בין רמת הצפיפות והתפרצות התחלואה.

מן הניתוח של נתוני הלמ"ס ומשרד הבריאות עולה כי צפיפות אוכלוסין היא גורם משמעותי בדינמיקה של הדבקה מן הנגיף בישראל. רגרסיה ליניארית על ביתר עילית, בני ברק, מודיעין עילית, רכסים, קריית יערים, אלעד ובית שמש מראה קשר חיובי מובהק בין צפיפות האוכלוסין ביישוב לבין התחלואה (צעירי ואלון, 2020).

סוגיה זו נדרשת לדיון מעמיק, ועם זאת תוצאות מדיניות פיזור ופרבור - נזקיהם הסביבתיים-בריאותיים, כולל השפעתם על ההתחממות הגלובלית, יהיו גבוהות ככל הנראה מתופעות התחלואה הקשורות בצפיפות. סוגיה זו ראויה למחקר השוואתי בפני עצמו.

סוף דבר

ההתחדשות העירונית, אינה מלאכה קלה. הבנייה בשטחים הפתוחים קלה לאין-ערוך, עצי היער והפרדסים נכרתים בשקט ואינם מוחים. תוספת אוכלוסיה לעיר קיימת נתקלת בהתנגדויות, במחאות, ואף בעתירות.

כינוס מרבית האוכלוסייה (כ-90%) אל שלושת המרחבים המעויירים (הארץ 2020) על פי תכנית 2020 (המקבילה לתחומי המרקמים העירוניים), תחסוך משאבים רבים הכרוכים במתיחת תשתיות ובנייה חדשה מחוץ לערים, ותשמור על מעט השטחים הפתוחים שנותרו בידינו.

תכנית לאומית מרחיקת-ראות, אל לה להיות שבויה במשברי ההווה, "דחופים ובהולים" למראית עין. תפקידה לבטא עמדות של החברה האזרחית, המביטה לעבר עתיד טוב יותר, **והיא מצידה, בעצם הווייתה, גיבושה, והשיח הציבורי שהיא מעוררת - אף תורמת להגשמתו.**

מקורות

- אלכסנדר א. (2014) דבר העורך: מדוע הממשלה מתעלמת מהתכניות המאושרות, והאם זה ניתן לתיקון? תכנון 11 (1): 143-145.
- המארג (2018) דו"ח מצב הטבע, 2010-2018.
- המועצה הארצית (2020) החלטת המועצה הארצית לתכנון ובניה בעניין תיקון לוח 1 בתמ"א 35 6.8.2020.
- טל א., צעירי י. (2020) תרומת צפיפות האוכלוסין בערים להידבקות בקורונה בישראל. אקולוגיה וסביבה 1, אפריל 2020.
- כהן א. (2016) "התפתחות השטח הבנוי בראייה הצופה את פני העתיד", ע"ע-149-158 ב-ישראל 2048 - חשיבה אסטרטגית לתכנון ופיתוח מרחבי. ירושלים: מנהל התכנון - משרד האוצר.
- ממשלת ישראל (2017) החלטת ממשלה דר131 בנושא הדיור 2017.2.13.
- פייטלסון ע. (2015) העברת התכנון לאוצר: דיון ביקורתי בנוגע להגיונות שמאחורי החלטה זו. תכנון 12 (2): 117-125.
- קפלן מ., דיין א. (1996) אירגון המרחב הפתוח.
- קפלן מ., בכר ג., זנוורי א., גבאי ע. (2019) "תכנון מודע אקלים - ההכרח ברתימת מערכת התכנון המרחבית להתמודדות עם שינוי האקלים" אקולוגיה וסביבה, גיליון מס' 4, דצמבר 2019, ע"ע 93-95.
- רוטשילד א., חביב א. (2019) נטיעת עצים למיתון שינוי האקלים: לא הפתרון עבור ישראל. אקולוגיה וסביבה 4, דצמבר: 31-34.
- IPBES(2019) Global Assessment Report on Biodiversity and Ecosystem
- OECD (2015) Environment at a Glance 2015 Chapter 2, 26 Oct 2015, p. 62-65
- Secretariat of the Convention on Biological Diversity (2016). "Managing Ecosystems in the Context of Climate Change Mitigation: A Review of Current Knowledge and Recommendations to Support Ecosystem-Based Mitigation Actions That Look Beyond Terrestrial Forests" *CBD Technical Series*, 86, 2016
- <https://www.themarket.com/realestate/premium-1.9205885>

